

„MI A MAGYAR?“

HÁBORÍTATLAN, nyugodt életet élő népek nem ismerik a „nemzeti önismeret“ vagy „nemzeti lényegtudomány“ fogalmát. A gazdag és földrajzilag védett Anglia nem ismerte. De ismerte Franciaország: valahányszor erősödik a német veszedelem, mindannyiszor fellobog a francia hivatástudat iránti érdeklődés. S ma, midőn az ellenséges repülők számára a „Sziget“ nem sziget többé, úgyszólván hetenként hagyják el a sajtót könyvek, melyek — bár különböző formában és más-más szellemi színvonalon — mind egyetlen alapkérdésre próbálnak megfelelni: „Mi az angol?“¹ Ha — mint Babits Mihály idézi — „a tudat a bizonytalanság reakciója“, akkor a nemzettudat kétségkívül a nemzeti lét veszélyeztetett voltának természetes velejárója és nélkülözhetetlen, természetadta eszköz a veszedelem elhárítására s a nemzeti lét biztonságának helyreállítására. Ha a veszély közeledtére egy népnek e természetes reflexe „kihagy“, akkor a veszély megérkeztekor már nem képes erőit önmaga védelmére sikeresen felhasználni.

Az utóbbi esztendő magyar önismereti irodalmának felvirágzását tehát épúgy helytelen dolog egyszerű „divatnak“ tartani, mint ahogy az sem divat, hogy télen melegebb ruhát húzunk magunkra: próbálnánk csak nem húzni... Ép ily felesleges — hogy ismét Babitsot idézzük — talán a „koreszmék“ terjedése, valaminő újszerű nacionalizmusra gondolkunk e jelenséget magyarázván; régi, szabályszerű, egészséges és szinte előre kiszámítható jelenség ez és elmúlása is könnyen előrelátható: ha elmúlt a tél, ismét könnyebb ruhát fogunk öltetni...

De nem szabad túlzott következtetéseket sem levonnunk a nemzeti önismeret termékeinek kétségkívül „hic et nunc“ ihletettségéből. Éppen e téren mutatkozik meg a Szekfü Gyula szerkesztette „Mi a magyar?“ igazi jelentősége.² Alig pár hete jelent meg e mű s — bár elvélve — máris hangzottak el a sajtóban oly vélemények, hogy a „mi a magyar?“ kérdésre tudósok nem hivatottak válaszolni. A kritikus, aki a legújabb magyar önismereti termék értékeit próbálja lemérni, kénytelen e „sajtóvéleménnyel“ foglalkozni: nem mintha a többi kritikusok illetékességét akarná kétségbevonni — nem szigorúan tudományos munkához mindenkinek joga van hozzászólni! — nem is azért, mintha kritikusok egymás közti polémiáját ildomosnak tartaná, hanem azon egyszerű, de igen jelentős oknál fogva, hogy e kérdéses vélemények igen élesen világítanak rá éppen a magyar önismeretnek aktuális és várható lehetőségeire. A debreceni cívis az adoma szerint „vallásáért az Istenen is keresztülgázol“. A szóbanforgó közíró azonban a valóságban is elköveti azt az önellentmondást, hogy dicsérvén a magyarság „halhatatlan intellektualizmusát“, ugyanakkor megtagadja ez intellektualizmus legsajátabb megjelenési formáját, a tudományt! Ha valahol, úgy a nemzeti önismeretben valóban nincs helye az ilyen „antiintellektualista intellektualizmusnak“. „Gondolkodni annyi, mint küzdeni a magunk és mások gondolatainak homálya ellen“ — mondta Pauler Ákos. A nemzeti lét és a „magyar lényeg“ kérdésein töprengve, nem nélkülözhetjük a tudománynak homályt és ködöt oszlató hatékony fegyvereit. Különösen nem nélkülözhetjük napjainkban, mikor a politikai célokra oly kitűnően felhasználható tudományellenesség egymásután dönti le a „tisztá“ tudo-

¹ Nálunk legismertebbek: Baldwin: Mi, angolok. Bpest, 1939; H. Kingsmill (ed.): The English Genius, London, 1938; Catlin: The Anglo-Saxon Tradition, London, 1939.

² Mi a magyar? Szerk. Szekfü Gyula. Budapest, 1939. Magyar Szemle Társ. kiad.

mány bástyáit európaszerte. És különösen nem nélkülözhetjük mi magyarok, kiknek minden reménye abba vetetett ma és mindenkor, hogy az igazság kultusza nem marad alul a hatalom kultuszával folytatott öldöklő küzdelemben! Kétélű és a magyarságra életveszélyt jelentő magatartás vetülete az a szemléletmód, mely „többé-kevésbé szürke tudósokról“ szól s mellőzi az „igaz vagy nem igaz?“ kérdésének felvetését. Közben pedig elsiklik ama mélyértelmű tény felett, hogy Mezzofanti, a „szürke“ tudós, kincsesbányának nevezi azt a magyar nyelvet, melyben a „génusz“, a költő Eminescu mindössze németes, kemény, durva nyelvet képes meglátni.¹

A „Mi a magyar?“ jelentősége éppen ezekben a távolabbi, a magyar közvélemény és publicisztika által nem mindig figyelembe vett összefüggésekben rejlik; abban, hogy mer lemondani a „fantázia és líra elemeiről“ (Szekfü), hogy mer a nagy propaganda-zajlás közepette a „pozitív bizonyosságra“ hagyatkozni, hogy mer jó véleménnyel lenni közönségünk judiciumáról s meri átengedni a bizonyosság súlyát a tények reális szózatának. Aki a meggyőzés szónoki vagy költői módjára épít, az talán hamarabb meggyőzi olvasóját; sikere azonban csak addig tart, míg valaki szónokibb vagy költőibb módon az ellenkezőt nem hirdeti. Aki viszont tényekkel bizonyít, — lássék bár mégoly szürkének is önmaga — mindaddig nem üthető ki a nyeregből, míg a tények tények maradnak.

Nem minden izgalom nélkül olvastuk e könyvet: vájjon sikerül-e a különféle szaktudományok magyarság-képét egymásra vetítve egységes benyomást nyernünk a felvetett kérdésben? S ha sikerülne is: vájjon összhangban állhat-e e kép a filozófus-szónok (Ravasz László) és a poéta doctus (Babits Mihály) benső, immanens jellemrajzával? Nyugodtan állíthatjuk, hogy az összhang a lényeges kérdéseknek túlnyomó részében teljes. Kétségtelen ugyan, hogy az adalékoknak az a hatalmas tömege, mely az irodalomtörténet, história, antropológia, néprajz, nyelvtudomány, műtörténet és zene-történet területéről hömpölyög az olvasó felé, megkívánja, hogy e könyvet többször, sokszor kezünkbe vegyük. Ez némi hátrányt jelent a magyarságismeret eddigi termékeivel szemben, melyek egyetlen gondolatmenet láncára fűzik fel bizonyító adataikat, mint pl. Csekey István Magyar nemzetfogalma, Joó Tibor Magyar nemzeteszme-je, Karácsonyi Sándor Magyar észjárás-a vagy Prohászka Lajos Vándor és Bujdosó-ja: e művekből könynyebben nyerhető egységes, áttekinthető benyomás a magyar lényeg kérdésére. Meg kell tekintenünk azonban az érem másik oldalát is. „Ezzel az óvatossággal szembe lehetne fordítani, — úgymond Viski Károly (334. lap) — hogy egy Madariaga, egy Keyserling ilyen előtanulmányok nélkül is nemcsak egy, de mindjárt több vagy egész csoport nemzet lelkiségének jellemzésével elkészült. Nálunk sem hiányoznak az inkább csak jelszó-szerű s csupán jelszóértékű öröklött vagy a mindenkori cél szerint szerkesztett megállapítások politikában, pedagógiában, esztétikában és egyéb ideológiákban. Lehetnek ezek igen tiszteletreméltó (szubjektív) meggyőződések eredményei s közülük — egyik-másik később igazságnak is bizonyulhat, hiszen összefüggésük meglátása, mintegy „látomása“ intuitív úton is lehetséges ...“ Kétségtelen, hogy e Madariagára és Keyserlingre szabott kritikai megjegyzések a magyar tudósokra csak igen kis mértékben vonatkoznak, de annyi bizonyos, hogy Csekey jogtörténeti, Prohászka kultúrfilozófiai, Joó Tibor szellemtudományos és Karácsony Sándor társas-lélektani magyarságmagyarázata csak nyerhet azzal, ha adalékaik értelmezése más magyarázatok rendszerében is megméri. Így például Kodály ugyanazon kulturális helyzetben levőnek látja intelligenciánk zenei műveltségét és kör-

¹ Zsirai Miklós: Nyelvünk alkata (Mi a magyar? 215.1.) és Eckhardt Sándor: A magyarság külföldi arcképe (m. 1.)

nyezetét, mint Karácsony ugyanennek a társadalmi rétegnek nyelvi és gondolkodásbeli műveltségét: „Értelmiségünk kultúrája nem a népkultúrából fejlett, szerves, homogén kultúra, hanem innen-onnan összekapkodott mozaik, a magyar és idegen elemek kellő egyensúlya nélkül“ (409, 414.1.). Ezzel szemben Prohászka műve több ízben is (Szekfü, Ravasz, Babits tanulmányaiban) bírálatot vált ki, elsősorban azért, mert szemléletmódjában az önelvűség nem látszik eléggé érvényesülni. Keresztury Dezső viszont a volgai lovas alakjával állítja szembe a „bujdosót“ s ez inkább elimerés, mint bírálat (138.1.). Nem érdektelen megjegyeznünk ebben az összefüggésben, hogy pl. William Gerhardt is él a párhuzamos, összehasonlító népjellemzés eszközével: „The Englishman, indeed, cannot be explained without the German. The Englishman is a more intelligent German.“¹ Kérdés mármint, hogy e kérdésekben az optimizmus avagy a pesszimizmus-e az inkább tárgyilagosságra vezérlő kalauz?

Keresztury Dezső meggyőző arról (A magyar önismeret útja), hogy befelé az optimizmus inkább káros, mert egykönnyen „szónokias, üzletszerű, vagy illuzionista hazafiaskodásra“ vezet. De Eckhardt Sándor még fájóbb evidenciával győz meg arról (A magyarság külföldi arcképe), hogy nincs az optimizmusnak oly foka, mely kifelé irányítva ellensúlyozni tudná az idegen népek felől reánk törő halálos rosszindulatot: „míg az abszolutizmus ellen vívtuk önvédelmi harcunkat, a magyarság volt a szabadság katonája, hősi, nemes nemzet, mely fölényesen pazarolja vérének a közös eszményekért, de mindjárt elnyomó zsarnok, élősd, mihelyt a német kispolgár imperializmusával, a pánszlávizmussal vagy dákoromanizmussal találja magát szemben“. (134.1.) „Az elfogult, klisékkel dolgozó középkori krónikásoktól és félművelt énekesektől egyenes vonal vezet a magyar történelmet rosszul ismerő XX. századi történetíróig és az ellenséges indulattól fűtött tankönyvíróig“. (94.1.) Az a keserű érzésünk támad e nagy tudományos önfegyelemről tanúskodó sorokat olvasva, hogy ha mi ezentúl a többi népekről szólván csak gyalázkodásra szorítkoznánk s ők rólunk mindig csak rokonszenvvel szólnának is: a jóakarát és tárgyilagosság mérlege még újabb ezer év múlva is a mi javunkra billenne.

E helyzet józan felismerése és következményeinek gyakorlati levonása jellemzi Gerevich Tibor tanulmányát (A magyar művészet szelleme), aki hatalmas, szívet vidító csapásokkal hódít vissza a magyar művészet számára oly értékeket, melyeket eddig nagy — persze nem irántunk való — előszeretettel, de kis tárgyilagossággal könyveltek el idegen népek szellemi javaiként. S ha valakit a magyar olvasóközönség köréből aggasztanának e tanulmány sorai között oly sűrűn átütő fölényes virtuskodásnak ismervei, az gondoljon egyrészt arra, amit akár Babits, akár Ravasz (71, 24.1.) a virtuskodásról, e latin nevű magyar tulajdonról mondanak. Másrészt vesse egybe Gerevich eredményeit Kodályéival: „Ha néhány szóba akarnók sűriteni a magyar művészet lényegét: azt a magyar szellemi alkatnak megfelelő nyugodt és tiszta szemléletben állapíthatjuk meg“ (487); „... a dallam uralkodó szerepe gazdag, beszédes ritmusok, világos formák, tiszta színek, mind kedves a magyar zenének“ ... „nálunk német zenéből csak az olasz kultúrán nőtt nagy mestereknek van igazi talaja ... Azoktól, akik a német „mélységet. latin formakultúra nélkül inkább vélik megtalálni, a magyar ízlés józan sága visszariad“. (Kodály, Magyarság a zenében, 302., 401. 1.) E párhuzam egyben fényes próbája a szerkesztő választotta módszer helyességének: „... mindegyikük a saját szakmájára korlátozza magát és ott az ő speciális tudományos módszereit alkalmazza; ameddig a mai módszerekkel megállapított eredmények érvényesek lesznek, bizonyos-

¹ W. Gerhardt: Climate and Character (The English Genius, 62. 1.).

ságukat kétségtelenül emeli az a körülmény, hogy egyszerre több szaktudománynak köszönhető. Az a nemzeti jellemvonás, melyet például nyelvész, etnográfus és műtörténész egyképpen felismer a saját eszközeivel, bizonyára reálisan létezik s vele a nemzeti életben is számolni lehet.“ (A szerk. előszava, n. 1.) Szembetűnő az eredmények összhangja a tanulmányok azon tömbjében, melyeknek tárgya a nyelvben és irodalomban megmutatkozó magyarság. Zsirai Miklós (Nyelvünk alkata), Eckhardthoz és Gerevichhez hasonlóan, szintén küzd szellemi javainkat tagadó vagy becsmérlő sötét „tudományos“ árnyakkal s ezt a tudás fölényének oly biztonságával teszi, a stílusnak oly könnyed eleganciájával, hogy a laikus olvasó észre sem veszi s máris megbarátkozott agglutinációval, palato-veláris elkülönüléssel, spiránssokkal s egyéb, számára mindig megemészthetetlennek hitt szakkifejezésekkel. Szorosan kapcsolódik e témakörhöz Zolnai Béla tanulmánya (A magyar stílus), melyben a sajátosan magyar stílus ismertetőjegyei válnak világossá: a nyelv érzelmessége, egyéni szabadsága és a népiessel való állandó, szerves kapcsolata. (Az „érezelmesség“, úgy hisszük, nem fedi teljesen azt, amit rajta Zolnai ért: a kifejezőmód emocionális, affektív, szubjektív természetét.) Zolnai formai, stílári elemzésével szemben Farkas Gyula (A nagy költők tanuságtétele) tartalmi szempontból vizsgálja költészetünk történetét; a feladat — el kell ismernünk — felettebb nehéz s nyilván ennek tulajdonítható, hogy a szerző néha átsiklik egy már nem egészen moderm, úgynevezett „alapeszemés“ poétikai szemléletmód felé. Szerencsésebb kézzel markolja össze Kerecsényi Dezső a formai és tartalmi elemeket (Magyar irodalom) s ebben nem kis része van annak, hogy szerzőnk irodalomszemlélete a Kemény—Gyulai—Horváth János-féle irodalmi klasszicizmusban gyökerezik: e klasszicizmus legfőbb ismertetőjegye éppen az, hogy művészi formát és tartalmat mindig együtt, klasszikus harmóniában ragad meg. E szemléletmódhoz szorosan simul Kerecsényi stílusa, mely szigorúan ragaszkodik a magyar klasszicizmus stíluseszményéhez s ennyiben a francia stíluseszmény követője, szemben Keresztury Dezsővel, aki, ugyancsak a magyar klasszicizmus talaján állva, e hagyományra Szabó Dezső stílromantikáját s a német szellemtörténeti iskola stílüstörekvéseit engedte reáhatni: íme a moderm magyar prózai stílüstörekvések két válfaja, melyek mindegyike mélyen magyar és szép lehetőségeket rejt magában.

Ravasz, Babits és Bartucz megállapításaihoz sajátos módon viszonylik Szekfű Gyula tanulmánya (A magyar jellem történetünkben): a filozófus nyugalma, a humanista fölénye s a természettudós tárgyilagossága szembe kerül itt az elmúlás szaktudásának, a historikusnak sajátos látásmódjával. Nem mintha tárgyi vagy lényegi kérdésekben mutatkoznék ellentét: amit Szekfű magyar jellemnek tart, jól megegyezik azzal, amit Ravasz, Babits és Bartucz a magyarságról, a magyar jellemről és a magyar emberről tanítanak. De míg ők végeredményben a változatlan lényegre kutatják, Szekfű a lényeg és a lét ütközőpontján áll, e kettőnek egyberoppanását figyeli: a sorsot. Hiába lényege a nyárfának a sudár termet, ha e lényegre pusztító viharok nem engedik megvalósulni s hiába lényege a magyarságnak mindaz, ami a filozófust nyugalomra, a humanistát fölényre s a természettudóst objektivitásra ihleti: a historikus látását a sors számycsapásainak szemlélete teszi szükségképpen sötétté. Itt rejlik Szekfű sokak által emlegetett pesszimizmusának gyökere s itt derül ki, hogy e szóhasználat egészen helytelen, hisz aki a „pessimumot“ pessimumnak látja, az nem pesszimizista, hanem — a szónak legteljesebb értelmében — „józan realista“.

Ha van Szekfű szemléletmódjában bárminő nyoma valamely „izmusnak“, akkor ez csak a historizmus lehet. E ponton — már csak saját szakmánk védelmében is — néhány megjegyzést kell tennünk. „Örök, változhatatlan

alapjelleg hiánya és a természeti és kulturális hatások mint igazi jellegképzők: mindez kizárja azt, hogy a népi jelleget elméletileg, filozófiai, morális, metafizikai alapon, vagy akár a társadalomtudomány és lélektan eszközeivel közelítsük meg.“ (492.1.) Szekfünek e nyilatkozata nem egy munkatársa alól kirántaná a talajt, ha szószerint vennők és — kétségkívül jogos — módszertani aggályon túlmenő jelentőséget tulajdonítanánk neki. Ezt azonban maga a szerző sem teszi, hisz jómaga is állandóan operál egyrészt a szabadságszeretet, vitézség és politikai tehetség lélektani fogalmaival, másrészt állandó szempontja, hogy történetünk folyamán mikor és milyen társadalmi és faji rétegek vettek részt az ország vezetésében s ezzel elismeri a társadalomtudományi szemléletmódnak — bár közvetett — jelentőségét a történeti magyarságismeret szempontjából.

El kellett oszlatnunk a félreértésnek itt rejlő lehetőségeit — korántsem a metafizika védelmében, hanem főként ama szép munkaprogramm érdekében, mely Bartucz tanulmányának végén található. Igaz, hogy Bartucz Szekfüvel ellentétes oldalon, hajlik bizonyos fokú „antropologizmusra“ midőn azt állítja, hogy a magyarság kérdésének „lényege s a vele kapcsolatos problémák nagy többsége mind tartalmilag, mind módszertanilag az embertan kutatási területén belül foglal helyet, vagy azzal igen szoros összefüggésben van“. (169.1.) De e módszertani megállapítás ez esetben se lehet akadálya annak, hogy rajta túlmenően a szerző tárgyi megállapításait a legnagyobb mértékben elismerjük. „Nagyon érdekes lenne..., ha sorra vennők az egyes euráziai rasszoknak Összes megállapított vagy vélt lelki vonásait és sorra vizsgálnék, hogy azok mennyiben és milyen elterjedésben találhatók a magyar nemzettestben. Igazán komoly eredményt azonban itt is csak az egész országra kiterjedő rendszeres és tárgyilagos rasszpszichológiai felvételekkel érnénk el.“ Hatalmas távlatok nyílnak e célkitűzés mögött s szorongva gondolunk a régóta csonkán meredő Magyar Etymológiai Szótárra s a Magyar Tudományos Akadémiára, mely a Vigyázó-hagyaték birtokában egy pengő órabérrel kedveskedik a Nagy Magyar Szótár munkatársainak, kiváló magyar nyelv tudósoknak: vájjon eljön-e az idő, mikor e szép célkitűzés megvalósulhat? Mert hogy megvalósulása páratlan lenne a világ tudományos irodalmában s hogy játszi könnyedséggel bírná a külföldi közvéleményt egy tisztultabb és igazabb magyarság-kép elfogadására: mindez még nem elégséges a cél elérésére.

Hátra van még, hogy beszámoljunk az összbenyomásról, melyet a „Mi a magyar?“ kelt az olvasóban. Kétségtelen, hogy e könyvet nem lehet „elolvasni“, mint egy vezércikket, vagy bármely „hic et nunc“ vállalkozást: olvasni kell, többször, hol ezt, hol amazt a részletét s újból visszatérni hozzá. Megkönnyíti ezt az is, hogy a kötet hangulati skálája igen gazdag: Szekfü sötét, majdnem zord tónusától Gerevich derült humoráig, a hangulati minőségek sok válfaja föllelhető benne. A vitriol és tömjén minőségeit viszont hiába keressük s az újságokhoz szokott olvasót vagy írot ez némi csalódásra készítheti. De nem is hisszük, hogy a könyv ezek számára készült. Nincs szó benne fehér és fekete magyarokról s nincs szerző, aki szerint mindenki fehér, aki hozzá hasonló s mindenki más fekete. Az ilyesmit józan ember úgyis csak akkor hiszi el, ha oly íróra akadna, aki az embertípusok értékéről elmélkedvén, végül azzal a megállapítással szegyenkezne elő, hogy: „e sorok írója — sajnos — az értéktelenebb típushoz tartozik“. Addig, míg az északi fej dicséretét kizárólag északi emberek zengik, addig az ilyen „tipológiai“ mögött játszva ismerhetjük fel a faji vagy egyéni öndicséret kétes értékű ihletését. S ha a magyar valóban józan nép s kevés dolog az, ami neki „imponál“: az ilyesmi imponál legkevésbé. Ellenben imponál mindaz, ami nem lép fel az imponálás erőszakos igényével: a reális, kézzelfogható, világos,

ha úgy tetszik, „szürke“ tények. Erre építve, jó talajra épített a „Mi a magyar?“ szerkesztője, midőn munkatársait tudományuk mai állása szerint és egyéni képességeik határain belül szóhoz juttatta. Ma, midőn meghasonlott, összeférhetetlen, tárgyilagosságra képtelen s a patológikus profétizmus határait állandóan súroló közírók tömege nyüzsg határainkon kívül és belül: elsőrendű nemzeti érdek volt a tudomány megszólaltatása. Mert nem tréfa, hogy az abnormalitás ma soha nem látott mértékben követeli a normalitás igényét s ha az erőviszonyok még tovább tolódnak, hovatovább az elmebetegek fogják lakat alá tenni és „gyógyítani“ az elmeorvosokat. „Die Psychopathen sind immer da. Aber in den kühlen Zeiten begutachten wir sie, und in den heissen — beherrschen sie uns.“¹ Ezért van szükség magyar önismeretre s az önismeretnek valóban ismereti fajtájára. S ezért válik meghaladottá a régi aggály, hogy akit érdemes lenne meggyőzni a magyarság mibenlétéről, azt nem kell meggyőzni s akit meg kellene győzni, azt nem érdemes.

A könyv külsejéről már elkéztünk nyilatkozni: az Oxford University Press legszebb kiadványaival vetélkedő formáját a Magyar Bibliophil Társaság az „év legszebb könyvének“ címevel méltán tüntette ki.

MÁTRAI LÁSZLÓ